

Abu al-Hasan al-Kharaqâni As a Gnostic (al-'Arif) and The Divine Guide (al-Murshid) in Ahmed Avni Konuk's Commentary Called Mathnawi-i Sharif Sharhi

Dilaver GÜNER*

Abstract

The Gnostic (al-'arif) and the divine guide (al-murshid) are the most significant terms of tasawwuf. 'Arif is someone who knows Allah in the light of Islamic sources and lives appropriate for the sake of Allah. As for murshid is someone who introduces Allah to people by the way of al-'ilm (knowledge), al-'irfan (gnosis), and his behavior and guides people to walk along sirat al-mustaqim (the straight path). Mawlana gives Abu al-Hasan al-Kharaqani many attributes and mentions him by admiring with many praises. Furthermore, Mawlana gives his some gnostic messages by telling two stories related with Kharaqani. One of this stories is about the harbinger of Bayazid Bestami, the owaisi sheikh of Kharaqâni, the birth of him while he was going through Kharaqan. And other is the famous story about a murid of Kharaqâni and his grumpy wife. In these stories, It is mentioned that how Kharakani had a supreme disposition, character, and morality and how reached the martaba-i âlî (divine level) by training his nafs (self), in short, the value of his gnostic knowledge and the method of guidance are explained in Mathnawi. In this article, the sagesness and mastership of Kharaqani will be explained in the frame of the Mathnawi's couplets and two stories about him by means of Ahmed Avni Konuk's commentary.

Keywords: Tasawwuf, Mathnawi, Mathnawi-i Sharif Sharhi, Abu Yazid al-Bestami, Abu al-Hasan al-Kharaqani, Mawlana Jalal al-Din al-Rumi, Ahmed Avni Konuk.

Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde Bir Ârif ve Mürşit Olarak Ebu'l-Hasan-ı Harakânî¹

Dilaver GÜNER

* Professor, University of Nacmattin Erbakan Faculty of Theology (Ahmet Kelesoglu), Department of Basic Islamic Sciences, Branch of History of Mysticism, Konya, Turkey.

Prof. Dr., Kars Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Tarihi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye.

dilgurur@hotmail.com

ORCID 0000-0002-6860-9571

Type / Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 14 May / Mayıs 2020

Accepted / Kabul Tarihi: 27 June / Haziran 2020

Published / Yayın Tarihi: 08 July / Temmuz 2020

Volume / Cilt: 7; **Issue / Sayı:** 14; **Pages / Sayfa:** 151-170.

Suggested ISNAD Citation: Dilaver Güner, "Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerhi'nde Bir Ârif ve Mürşit Olarak Ebu'l-Hasan-ı Harakânî", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/14(Temmuz-July 2020), 151-170.

www.dergipark.org.tr

¹ Bu makale, Kafkas Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dekanlığı tarafından 27-29 Ekim 2017 tarihleri arasında Kars'ta düzenlenmiş olan II. Uluslararası Ebu'l-Hasan-ı Harakânî Sempozyumu'nda "Avni Konuk'un Mesnevî Şerhi'nde Bir Ârif ve Mürşit Örneği Olarak Ebu'l-Hasan-ı Harakânî" adıyla sunmuş olduğum tebliğ esas alınarak hazırlanmıştır.

Öz

Ârif ve mürşit kavramları tasavvufun en önemli kavramlarından. Ârif, İslâmî kaynakların ışığında Allah'ı bilen ve onun rızasına uygun yaşayan kimse, mürşit ise bu bilgi, ilim, irfan ve yaşayış ile etrafındaki insanlara Allah'ı tanıtan, insanların sırât-ı müstakîm üzere yürümelerinde önder olan kimse demektir. Mevlâna, pek çok üstün sıfatlarla andığı Ebu'l-Hasan-ı Harakânî'den Mesnevî'de büyük bir hayranlık ve övgüyle bahseder. Harakânî ile ilgili iki hikâyeyi uzun uzun anlatarak irfânî mesajlarını bu hikâyelerin beyit aralarına serpiştirir. Hikâyelerden birisi Harakânî'nin üveysî şeyhi olarak bilinen Bâyezîd-i Bistâmî'nin Harakan'dan geçerken onun doğumunu müjdelemesidir. Diğeri ise Harakânî'nin huysuz karısı ve bir müridi ile ilgili hikâyedir. Bu hikâyelerde Harakânî'nin nasıl yüce bir meşrep, kişilik ve sîrete sâhip olduğu, nefsinin terbiye ederek nasıl ulvî mertebelere ulaştığı, kısaca onun irfânî birikim ve irşat metodunun güzelliği ifade edilmektedir. Bu makalede, Mesnevî'deki iki hikâye ve Harakânî'den bahseden diğer beyitlerin Ahmed Avni Konuk'un şerhi çerçevesinde, ünlü sûfinin âriflik ve mürşitlik yönüne dair bazı özellikleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Mesnevî, Mesnevî-i Şerîf Şerhi, Ebû Yezîd el-Bistâmî, Ebu'l-Hasan-ı Harakânî, Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, Ahmed Avni Konuk.

GİRİŞ

Ebu'l-Hasan Alî b. Ahmed (Ca'fer) el-Harakânî (v. 425/1033), daha yaygın ismiyle, Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Harakânî, bilhassa şâhiyeleri sebebiyle, tasavvuf tarihinin en renkli simalarından birisi olup, ilâhî aşk yolu olarak bilinen ve "sekr ve telvîn ekolü" diye adlandırılan meşrebin mühim şahsiyetlerindedir. Bu ekolün en meşhur temsilcileri arasında Râbiatü'l-Adeviyye (v. 185/801 [?]), Bâyezîd-i Bistâmî (v. 234/848 [?]), Hallâc-ı Mansûr (i. 309/922) ve Mevlâna Celâleddîn- Rûmî (v. 672/1273) de yer almaktadır. Mevlâna, müritlere "tasavvuf el kitabı" olarak kaleme almış olduğu ve pek çok sufinin hikâyesini, menkıbesini ve düşüncesini aktardığı Mesnevî'de Harakânî'den iki menkıbe nakletmektedir. Bu iki hikâyede Mevlâna okuyucusuna, Harakânî'nin çok yüce bir meşrep, kişilik ve sîrete sâhip olduğu, nefsinin terbiye ederek ulvî mertebelere ulaştığı mesajını vermektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mesnevî'de Harakânî'nin bilhassa irfan ve irşat yönüyle ilgili değerlendirmeler, onun dînî bilgisi, velayet yönü, kutupluğu, meşrebi ve üveysîliği olmak üzere beş ana başlık altında değerlendirilebilir. Ayrıca Mevlâna, Harakânî'ye yöneltilen itirazlara da eserinde çok büyük önem atfetmekte ve o itirazların sahiplerine karşı çok sert cevaplar vermektedir. Geçen yüzyılın önemli ilim, kültür ve irfan adamlarından, Mesnevî şârihlerinden, Mevleviyye şeyhlerinden ve mesnevîhanlarından birisi olan Ahmed Avni Konuk da Harakânî ile ilgili Mesnevî'deki beyitleri ve Mevlâna'nın düşüncelerini, muazzam bir Mesnevî şerhçiliği birikimi ile şerh etmekte, Mevlâna'nın işaret ederek geçtiği noktalara açıklık getirmektedir. Makalemizde, Harakânî'nin bilhassa irfan ve irşat yönüyle ilgili özelliklerini ve onun muterizlerine Mevlâna ve Ahmed Avni Konuk tarafından verilen cevapları saydığımız ana başlıklar altında ele almaya çalışacağız. Ancak, konulara geçmeden önce burada Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi hakkında çok kısa da olsa bir bilgi vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Hiç şüphesiz, XX. yüzyılın en önemli vahdet-i vücûd savunucularından birisi de Ahmed Avni Konuk'tur. Osmanlı'nın son ve Cumhuriyet'in ilk dönemi aydınlarından olan A. Avni Konuk, bir mesnevîhân, bir Mevleviyye şeyhi, bir müzisyen, tasavvuf alanında velûd bir şârih, mütercim ve müellif olmasının yanısıra, özellikle İbnü'l-Arabî'nin (v. 638/1240) Fusûsu'l-Hikem ve Mevlâna'nın Mesnevî'sine yapmış olduğu gerçekten çok değerli şerhleri

ile bilinir.² O, bu iki şerhini, daha çok Molla Fenârî (v. 834/1431) ile başlayıp,³ "Hz. Şârih" İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin *Mesnevî Şerhi*'nde adeta sistemleştirdiği geleneğe uyarak,⁴ yani İbnü'l-Arabî ve Mevlâna'nın görüşlerini telif ederek kaleme almıştır. Merhum Konuk, *Fusûsu'l-Hikem*'i şerh ederken *Mesnevî*'ye çok fazla atıfta bulunurken, *Mesnevî*'yi şerh ederken de *Fusûsu'l-Hikem*'den çok fazla alıntı yapmış, görüşleri için deliller sunmuş⁵ ve vahdet-i vücûd düşüncesini Mevlâna'nın eserleri ve özellikle de *Mesnevî* merkezli savunmuştur. Bunun sebebi şudur:

İbnü'l-Arabî ve Mevlâna'nın fikriyatının aynı olduğu, aralarında temelde, esasta fark olmadığı noktasında sufiler arasında görüş birliği vardır. A. Avni Konuk da *Mesnevî Şerhi*'nde zaman zaman bu nokta üzerinde hassasiyetle durur. Aslında işin doğrusu da budur ve ecdad da zaten böyle yapmıştır. Hatta bazıları Mevlâna'nın *Mesnevî*'sini *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'nin -ki *Fütûhât*, *Fusûs*'un şerhi mahiyetindedir- Farsça versiyonu olarak değerlendirirler.⁶ İsmâil-i Ankaravî'nin (v. 1041/1631) ve Sarı Abdullah Efendi'nin (v. 1071/1660) *Mesnevî*'yi vahdet-i vücûd eksenli şerh etmelerinin sebebi de budur. İsmâil-i Ankaravî *Mesnevî*'yi İbnü'l-Arabî'nin görüşleri ile şerh ettiği gibi, *Fusûsu'l-Hikem*'i de Mevlâna'dan örnekler alarak şerh etmiştir. Hindistanlı mutasavvıf Abdül'alî Bahru'l-Ulûm (v. 1810) da *Mesnevî*'yi İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinden yararlanarak şerh edenler arasında mühim bir yere sahiptir.

Ahmed Avni Bey'in *Fusûs* ve *Mesnevî* şerhlerinin önemi de bu noktada karşımıza çıkmaktadır. O, kendisinden önceki şarihlerin metodunu kullanarak, *Fusûs*'u Mevlâna'nın, *Mesnevî*'yi ise İbnü'l-Arabî'nin fikirleri ile şerh etmek sûretiyle, adeta bütün bir tasavvuf mirasını, Osmanlı düşüncesinin temel dinamiklerini, paradigmalarını bir fikir bütünlüğü içerisinde günümüz insanının gözleri önüne sermektedir. Başka bir ifadeyle o, Ankaravî'nin *Mesnevî*'yi *Fusûsu'l-Hikem* ve *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'den aldığı metinlerle açıkladığı gibi; *Fusûsu'l-Hikem*'i de *Mesnevî* ve *Dîvân-ı Kebîr*'den seçtiği şiirlerle şerhetmiştir.

İşte Ahmed Avni Bey'in mütekâmil eseri, âhir ömrünü onunla meşgul olarak geçirdiği, hicrî 1348 senesinde başlayıp 1356 senesinde tamamladığı *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'dir. Kendisinden önceki şerh geleneğini, özellikle Ankaravî'nin şerhini dikkatle takip eden müellif, Hint şarihlerinden de haberdar oluşu sebebiyle farklı bir metin inşa etmiştir.

² Ahmed Avni Konuk 1868 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1890 yılında Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'den birincilikle mezun olmuş, Posta ve Telgraf Umum Müdürlüğü'nde umum müdür muaviniğine kadar yükselmiştir. Çok iyi Farsça, Fransızca ve Arapça bilen Konuk, Mesnevîhân Selânikli Es'ad Dede'den mesnevîhanlık icazeti almış ve halifesi olarak ondan sonra postnişin olmuştur. Tasavvufî eğitim ve birikiminin yanında iyi bir musiki eğitimi de almış ve bu alanda da çok kıymetli eserler vermiştir. Oldukça velûd bir müellif olan geride pek çok telif ve tercüme kitap ve makale A. Avni Konuk 20 Mart 1938 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. (Daha fazla bilgi için bk.: Selçuk Eraydın, "Ahmed Avni Konuk: Hayâtı ve Eserleri", *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (içerisinde), 4 c. (İstanbul: MÜİFV Yay., 2005), 1/15-27; Reşat Öngören, "Konuk, Ahmet Avni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2002), 26/180-182; Savaş Ş. Barkçin, *Ahmed Avni Konuk –Görünmeyen Umman–*, (İstanbul: Klâsik Yay., 2011), s. 11-23.)

³ Bk.: Betül Gürer, *Molla Fenârî'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yay., 2018), 76-83.

⁴ Bk.: Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz.: Mustafa Tahralı (ve diğerleri), 13 c. (İstanbul: Kitabevi Yay., 2009), 1/39.

⁵ Bk.: Dilaver Gürer, "Ahmed Avni Konuk'un Fusûs'u Mesnevî Ve Mesnevî'yi Fusûs İle Şerh Etmesi" *IV. Uluslararası Mevlâna Sempozyumu Hz. Mevlâna ve İslam Dünyasında Kardeşlik (Bildiriler)*, ed. Ali Temizel, (Konya: Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2018), s. 325-338.

⁶ Mahmud Erol Kılıç, "*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 13/253.

Mesnevî'nin tümünü titiz bir lügât duyarlılığı ve fikrî tutarlılıkla şerh etmesi, eseri faydalandığı kaynakların bir sentezi olmaktan ileri götürmüş ve ona orijinal bir telif niteliği kazandırmıştır. Ayrıca, Ahmed Avni Bey, sürdürdüğü geleneğe bağlı olarak Mesnevî'yi tasavvufî telif tarihinin müstesna bir eseri sayıp, onu başta *el-Fütûhât el-Mekkiyye* ve *Fusûsu'l-Hikem* olmak üzere birçok klâsikle irtibatlandırarak remizlerini ve işaretlerini izaha çalışmasıyla da dikkat çeker. Bu geleneğin ortaya koyduğu literatüre bağlı olarak Mesnevî, sûfilerin tevhid anlayışlarında baskın bir renk olan vahdet-i vücûd çizgisinin tatbîk ve izahına büyük bir katkı yapmış, böylelikle tasavvufun nazarî ve amelî yönlerinin bir arada düşünülebilmesini sağlar duruma gelmiştir.⁷

Ayrıca, mesela A. Avni Bey'in *Fusûs Şerhi*'nde bütün bir *Fusûs* ya da daha genel bir deyişle İbnü'l-Arabî külliyyâtını ve yine *Mesnevî Şerhi*'nde de bütün bir Mevlâna külliyyâtını birarada görmek mümkündür. Yani, A. Avni Bey, *Fusûs*'u şerh ederken kendisinden önceki bütün şerhleri görmüş, okumuş ve bunların genel bir harmanlamasını yapmıştır. Hatta sadece Anadolu ve etrafındaki topraklarda kaleme alınan şerhler ile yatinmemiş, Hind Yarımadası'nda telif edilen bilimum şerhleri de görmüştür. Bu asla küçümsenecek bir durum olmayıp, gerçekten de İslâm tarihinde eşine az rastlanan, belki de o ana kadar rastlamadığımız bir düşünce ve yazma faaliyetidir. Aynı şey *Mesnevî Şerhi* için de aynı şekilde vâkidir. Bir de bunların birbirleri ile desteklendiği ve zenginleştirildiği gözönüne alındığında şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: *Fusûsu'l-Hikem Şerhi* ya da *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nden birisini okuyan bir kimse bu şerhlerde tasavvufî düşüncenin genel bir birikimini rahatlıkla bulabilecektir. Kanaatimizce Ahmet Avni Bey'in şerhlerini kıymetli kılan hatta -tamamiyle şahsî düşüncem olarak söyleyebilirim ki- diğer şerhler içerisinde en değerli kılan husus bu noktadır. Ayrıca, Avni Bey'in şerhi *Mesnevî*'deki tasavvufî sembollerin çözümünü konusunda gerçekten de mükemmeldir.

1. Harakânî Şeyh-i Dîndir

Mevlâna'ya göre Ebu'l-Hasan-ı Harakânî şeyh-i dindir. "Şeyh-i dîn (dinde şeyh)", hem bilgisiyyle hem de yaşantısıyla diğer insanlara önder olan kimse demektir. Bu tabir *Mesnevî*'de, 1. cildin 3379 numaralı "*Rabbü'l-âlemînin ma'nâlarının deryâsı olan şeyh-i dîn, ma'nâ ancak Allah'dır dedi.*" beytinde ve 6. cildin 2137 numaralı "*Dedi ki: Bu şeyh-i dîn böyle kadını niçin evinde yâr ve hemnişin tutar?*" beytinde olmak üzere iki defa kullanılmıştır. Aynı zamanda bir *Mesnevî* şârihi olup, *Mesnevî*'yi ve Mevlâna'yı Batı âlemine tanıtanların ilk ve en meşhurlarından olan ünlü şarkiyatçı R. Nicolson'un kanaatine göre, *Mesnevî*'de "şeyh-i dîn" lakabının umumî manada geçtiği yerlerde, Şeyh Harakânî kastedilmiştir.⁸ Diğer şarihler 1. Cildin 3379 nolu beytindeki şeyh-i dînden muradın Sadreddîn Konevî (v. 673/1274), İbnü'l-Arabî, Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909), Hz. Ali (v. 40/661) ya da Hz. Peygamber olabileceği noktasında görüş bildirirken, Konuk'a göre

⁷ Safi Arpaguş, "Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerif Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı 45, (Eylül 2013), 36-38.

⁸ Hasan Çiftçi, "Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-ı Harakânî", *Tasavvuf Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, sayı 14, (Ocak 2005), 568. Çiftçi, bu makalesinde konuyu Mevlâna'nın *Mesnevî*'si ve *Dîvân-ı Kebîr*'i ile Şems-i Tebrîzî'nin *Makâlât*'ını esas almak suretiyle karşılaştırmalı bir şekilde incelemekte ve ilgili menkıbelerin değerlendirmesini yapmaktadır. (Bk. Çiftçi, "Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-ı Harakânî", 566-590.)

buradaki bu tabirden murat Ferîdüddîn-i Attâr'dır (v. 618/1221).⁹ Şems-i Tebrîzî'nin (v. 645/1247 [?]) eseri *Makâlât*'ın naşiri Muhammed Ali-yi Furûğî'ye (1877-1942) göre de Mevlâna bu lakabı (Şeyh-i dîn) Şems-i Tebrîzî için kullanmıştır.¹⁰ 6. Cildin 2137 nolu beytindeki şeyh-i dinden murat ise kesin olarak Harakânî'dir. Çünkü tabir, Harakânî'nin kötü huylu karısı ile müridi arasında geçen hikâyede müridin dilinden Harakânî kastedilerek söylenmektedir. Buradan anlaşılmalıdır ki, Harakânî, tıpkı Hz. Peygamber, Hz. Ali, İbnü'l-Arabî ve isimleri zikredilen diğer zevat gibi büyük bir din önderidir. O, İslâm'ı çok iyi bilen, bütün İslâmî ilimlerde derin bir vukûfiyete sahip aynı zamanda da onu sağlam bir şekilde yaşayan Müslümanlara örnek ve önder bir din büyüğüdür.

2. Harakânî Fenâ-Fillâh Mertebesine Ermiş Bir Mürşid ve İnsân-ı Kâmil'dir

Tasavvufî düşüncede, sâlikin kötü sıfatlarından temizlenip kurtulması ve benliğinin Hakk'ın güzel sıfatlarında eriyip yok olması gibi anlamlara gelen fenâ, Konuk'un da belirttiği gibi üç mertebeye gerçekleşir. "Birincisi "fenâ-fi's-şeyh"dir. Ya'nî sâlik şeyhinin muhabbetinde fânî olur. Bu muhabbet kendi nefesine olan muhabbetin hicâbıdır. İkincisi "fenâ-fi'r-resûl"dür. Sâlik şeyhinin muhabbetinden terakkî ederek bu mertebeye gelir ve bu mertebenin hükmü, muhabbet-i peygamberîde fânî olmaktır. Bu muhabbet dahi, şeyhine olan muhabbetin hicâbıdır. Üçüncüsü "fenâ-fi'llâh"dır. Bu da muhabbet-i Hak'da fânî olmaktır. Bu muhabbet dahi, muhabbet-i peygamberînin hicâbıdır."¹¹

Tasavvuf yolunda mürşit olmak, bu üç mertebeyi hakkıyla geçebilmeyi gerektirir. Gerek *Mesnevî*'de gerekse Konuk şerhinde Harakânî'nin, fenanın bu üç mertebesini geçerek fenâ fillâh mertebesine ermiş bir mürşit olduğu anlaşılmalıdır. Konuk, Harakânî'nin bu özelliğini, *Mesnevî*'nin bazı beyitlerinin şerhinde kullandığı, onun "şayet beni bilse/tanısas idiniz (Konuk'un ifadesiyle: beni ârif olsa idiniz), bana secde ederdiniz" sözüyle birlikte açıklar.¹²

Menkıbeye göre, "Sultân Mahmûd-ı Gaznevî (v. 421/1030), Harakânî cihetine gelmiş idi. Ebu'l-Hasan-ı Harakânî Hazretlerini gönderdiği bir kimse vâsıtasıyla huzûruna da'vet etti. Ve o kimseye dedi ki: "Eğer gelmekten istinkâf ederse, "Allâh'a itâat ediniz ve Resûl'e ve sizden emr sâhibi olan kimseye tâat ediniz"¹³ âyet-i kerîmesini oku. O kimse Hz. şeyhin istinkâfî üzerine bu âyet-i kerîmeyi okudu. Ebu'l-Hasan (k.s.) Hazretleri cevâben buyurdular ki: 'Atû'llâh (Allâh'a itaat ediniz)'de o kadar müstağrakım ki, 'atû'r-Resûl (Resûl'e itaat ediniz)'de habâletim vardır. Bak, ulû'l-emre ne kalır?" Ya'nî ben Resûl-i Ekrem'in varlığında ve Resûl-i Ekrem dahi Hakk'ın varlığında müstağrak olduk. Bu istiğrâk içinde ulû'l-emrin

⁹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 2/395-396 (b. 3379). (Makalemizde *Mesnevî* beyitlerinin numaralarında ve tercümelelerinde Ahmed Avni Konuk'un şerhindeki numaralandırma ve tercüme esas alınmıştır. Sayfa numarasından sonraki rakamlar beyit numarasını göstermektedir.)

¹⁰ Çiftçi, "Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî'ye Göre Ebu'l-Hasan-ı Harakânî" 568.

¹¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 1/469 (b. 1591).

¹² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/109 (b. 2205), 4/339 (b. 3099), 6/495 (b. 4244), 9/469 (b. 1424), 12/521 (b. 3598). Avni Konuk'a göre Harakânî'nin şeriatin zahirine muhalif söz ve fiilleri olmakla birlikte bunlar şeriatın batınına asla aykırı değildir. Velayet bilgisinin mahiyetine vakıf olmayan zahir ulemasının bu tür söz ve davranışları yersizdir ve bu eksiklikten kaynaklanmaktadır. (Semih Ceyhan, "Osmanlı Mesnevî Şerhlerine Göre Ebu'l-Hasan Harakânî: İsmail Rüşûhî Ankaravî ve Ahmed Avni Konuk Örneği" *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Kars: Kafkas Üniversitesi Yay., 2012), 232. Nitekim E. Alkan da bir tebliğinde Harakânî'nin "Rabbimden iki şey/iki sene eksigim" şathiyesini (Ercan Alkan, "Harakânî'nin 'Rabbimden İki Şey/İki Sene Eksigim' Sözünün Tasavvuf Literatüründeki Yorumları" *I. Uluslararası Harakânî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Kars: Kafkas Üniversitesi Yay., 2012), 211-222) bu anlamda değerlendirmektedir.

¹³ en-Nisâ 4/59.

varlığı kalır mı ki, itâat mevzû'-ı bahs olabilsin? demek olur. İşte insân-ı kâmillerden her birinin müntehâ-yı hâlleri budur. Bu zevke vâsıl olmayan ulemâ onları inkâr ederler."¹⁴

İnsân-ı kâmil kendi kötü sıfatlarından sıyrılmıştır. Başka bir deyişle, o sadece Hakk'ın isim ve sıfatlarının en açık mazharıdır, zuhur yeridir, tecelligâhıdır. Harakânî'nin "şayet beni tanısın idiniz, bana secde ederdiniz" sözü de bunu ifade etmektedir. Onun bu sözü "Yerime ve göğüme sığmadım, velakin mümin kulumun kalbine sığımdım"¹⁵ hadîs-i kudüsînin şerhi sadedindedir ve meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinden bir farkı yoktur. Çünkü Konuk'a göre, "bir kul vücûd-i hakîkî-i Hak muvâcehesinde kendi mevhum olan varlığından geçince, o kulu Hakk'ın varlığı istilâ etmiş olur. Ve kul Hakk'a secde edici olduğu için onun tab'ında bir mescûdlik gizli bulunur. Kâmilin kalb-i şerîfi her ân Hakk'a sâcid olduğu için bilcümle halk ona serfûrû (secde) ederler. Nitekim Âdem'e meleklerin secde etmeleri de bu ma'nâdandır."¹⁶ Nitekim başta Bâyezîd-i Bistâmî ve Hallâc-ı Mansûr olmak üzere pek çok sûfînin bu söze benzer sözleri ve şathiyeleri vardır.¹⁷ Mevlâna'nın *Dîvân-ı Kebîr*'de yer alan, "Bu heykel-i Âdem nikâbdır; biz bütün secdelerin kiblesiyiz."¹⁸ ve "Âşıkların kiblesi benim, şûrîdelerin (perişanların, dertlilerin) Kâ'be'si benim. Kalk gel ve benim kapımın eşğine baş koy!" beytleri de bu manayı desteklemektedir.¹⁹

Mevlâna'ya göre Harakânî, kabuk değil özdür. Bugünün de yarının da şahıdır, yani dünyada da ahirette de şahtır. Çünkü o, hakikati latîf olan bir insân-ı kâmidir. Âlem-i kesîf mesabesindeki kabuk nasıl ki özün hizmetkârı ise, âlem-i zâhir dahi insân-ı kâmilin latîf olan batınının ve hakikatının hâdimidir.²⁰ Bu yüzdendir ki, "yüzbinlerce aslan onların uyulduğu altında, gayb bilici olan gözün önünde odun çekicidir, onların emrine münkâd ve mutî' olmuşlardır."²¹ Tıpkı Harakânî'de olduğu gibi onlar da o nefis-i emmâre sâhiplerini büyük bir sabır ve özveri ile eğiterek onların o vahşî tabiatlarını eriterek, Hakk'ın emrini yerine getiren, yumuşak huylu, uysal ve itaatkâr bir derviş haline getirirler. Zira onlar, sabırlı nefis-i emmâre eğiticisidirler. Onlar kendi benliklerinden kurtulmuş, Rasûlullâh'ın "fakirlik övüncümdür"²² dediği fakirliğe ulaşmış, benliklerinden sıyrılmış, Hakk'ın varlığı karşısında kendilerinde hiçbir varlık görmeyen, fenâ fillâh mertebesine ulaşmış Hak erleridir. Nitekim bu durumu Ebu'l-Hasan-ı Harakânî bizzat kendisi şöyle açıklamaktadır: "Sûfî odur ki, yok ola. Ya'nî fenâ tahsîl etmiş ola. Ve gündüz olsa güneşe ve gece seyyâreye ve mehtâba ihtiyâcı olmaya. Sûfîlik bir yokluktur ki, varlığa ihtiyâcı olmaz."²³ Kaldı ki, kümmelîn-i evliyâ yani "insân-ı kâmiller, ezelde Hak Teâlâ'nın yüklediği yükler altında sarhoş ve kendinden geçmiş besili develer gibidir. Binâenaleyh kazâ-yı ilâhîye karşı onlar asla itiraz etmezler,

¹⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/412 (b. 3235), 1/496 (b. 1591).

¹⁵ Bk. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs*, 2 c. (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1351), 2/195 (no: 2256).

¹⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/520-521 (b. 3598). Ayrıca bk.: Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/118-119 (b. 2281),

¹⁷ Süleyman Uludağ, "Şathîye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2010), 38: 370-371.

¹⁸ Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî, *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî (Dîvân-ı Kebîr)*, neşr. Bediüzzemân Fûruzanfer, (Tahran: Talayah Neşriyat, 2005), 599 (g. no: 1576).

¹⁹ Bk. Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 4/109 (b. 2205).

²⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/62 (b. 2112).

²¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/75-76 (b. 2149). Hikâyede, mürit, Harakânî'yi bulmak için ormana doğru giderken, Harakânî, bir aslanın üzerine odun yüklemiş kendisi de binmiş bir şekilde karşıdan gelir. Şârihler, hikâyedeki vahşî hayvanların nefis-i emmâre sahiplerini sembolize ettiğini belirtirler.

²² Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/87 (no: 1835).

²³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 11/484 (b. 1490).

hatta yüzlerini dahi ekşitmezler. Hak onların üzerine ne yük yükledi ise, günlerce su içmeden, durup dinlenmeden seve seve taşırırlar."²⁴

Harakânî'nin bedeni, yeryüzünü aydınlatan bir lamba gibidir. Onun nuru yedi kat göğün yukarısına kadar yayılmıştır. O, ışığı evlere düşen bir güneş mesabesinde, onun kursu/küresi ise dördüncü çardaktadır. Yani, "insân-ı kâmilin güneş gibi olan hakikat-i, âlem-i şehâdete nazaran dördüncü felek olan mertebe-i vâhidiyyetten, cisim evlerine nûr-ı ilâhîyi ifâza eder. Mertebe-i vâhidiyyetin dördüncü felek olması şudur: 1. Mertebe-i şehâdet, 2. Mertebe-i misâl, 3. Mertebe-i ervâh, 4. Mertebe-i vâhidiyyet veyâ hakikat-ı insâniyye ve a'yân-ı sâbite mertebesi. Bu mütâlaa, "güneş" insân-ı kâmilin ayn-ı sâbitesi olduğuna göredir. Eğer rûh-ı şerîfi murâd olunursa, "dördüncü felek" âlem-i ervâh olur ki, tertîbi şudur: 1. İnsân-ı kâmilin sûret-i cismâniyyesi, 2. Âlem-i şehâdet, 3. Âlem-i misâl, 4. Âlem-i ervâh." Bu sebeple Harakânî, diğer insân-ı kâmillerde olduğu gibi, bilcümle esmâ ve sıfât-o ilâhiyyenin mazharıdır. Onda Kâbız ve Bâsıt, Mâni' ve Mu'tî, Hâfid ve Râfi' gibi esmâ-i mütekâbilenin, birbirine zıt anlamlı ilâhî isimlerin hükümleri zâhir olmuştur."²⁵

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, tasavvufî terbiye ve riyâzatın maksadı kişinin nefsi-i emmâresinden, hatta bütün beşerî sıfatlarından sıyrılıp kurtularak, Hakk'ın güzel sıfatlarıyla donanmak, Hakk'ın hakîkî varlığında kendi mevhum varlığından fani olmaktır. Harakânî'nin bu özelliği Mesnevî'nin 4. Cildinin 2114 ("*Vaktâki bendenin ene'si vücûddan yok oldu, binâenaleyh ey inkâr edici, sen düşün: Ne kaldı?*") ve 2115 ("*Eğer senin gözün varsa aç bak. Lâ'dan sonra nihâyet başka ne kalır?*") nolu beyitlerinde, müridin lisanıyla Harakânî'nin karısına karşı söylenir. Konuk'a göre, "Ene (ben) demek insan kendi nefsinde ve varlığında istiklâl tasavvur etmekle olur. Eğer bu istiklâl tasavvuru zevkan ve hâlen insanın vehminden ve tasavvurundan kâmilin silinmiş olursa, ancak bu vücûd-i mevhumun kayyûmu olan Hakk'ın varlığı kalır. Bu bir hâl ve zevktir ki, fikir ve ilim tarîkiyle anlaşılabilir." Nitekim âyet-i kerîmede "Her bir şey hâliktir ve yoktur; ancak onun ya'nî Hakk'ın vechi ve zâtî hâlik değildir, bâkîdir"²⁶ buyrulur. Binâenaleyh vücûd-i mevhumundan zevkan ve hâlen kurtulmuş ve Hakk'ın kayyûmiyeti ile kâim bulunmuş olan insân-ı kâmilin sözlerine i'tirâz Hakk'a i'tirâz olur."²⁷

3. Harakânî Zamanının Kutbudur

Tasavvuf tarihinde ricâl-i gayb düşüncesi, daha çok tarikatlar dönemi ve sonrasında ve bilhassa İbnü'l-Arabî tarafından geliştirilmiş bir sistemdir. Buna göre bu âlemi zâhiren idare edip yönetenler olduğu gibi, bâtinen idare edenler de vardır. İşte bu âlemi bâtinen idare edenlere ricâl-i gayb denir. Halk arasında üçler, yediler ve kırklar diye anılan bu grubun başında kutup²⁸ yer alır. Kutubun altında da çeşitli katmanlarda hiyerarşik yapı-

²⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 12/77 (b. 2157).

²⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 7/543-544 (b. 1837-1837), 7/546 (b. 1845).

²⁶ Kasas, 28/88.

²⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 12/64 (b. 2114).

²⁸ Kutup (el-kutb), lügatte değirmenin alt taşına yerleştirilen ve üst taşın dönmesini sağlayan demir demektir. Tasavvufta ise, en büyük veli, her zaman âlemde Allah'ın nazar kıldığı yer olan tek kişi, âlemin ruhu, her şeyin kendi çevresinde döndüğü ve sayesinde hareket ettiği kişi anlamlarına gelir. (Daha fazla bilgi için bkz. (Heyet), *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, ed. Zafer Erginli, (İstanbul: Kalem Yay., 2006), 570-575; Abdülbâkî Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, 6 c. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989) 2/144-146; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü ü*, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2001), 292.

lar vardır.²⁹ Gerek *Mesnevî*'de gerekse Konuk şerhinde Harakânî'nin zamanının kutbu olduğunu açıkça işaret eden pek çok beyit ve açıklamaya rastlıyoruz.

Konuk, *Mesnevî*'nin bilhassa 6. Cildinin 2086 nolu beytinin şerhinde Harakânî'nin zamanının kutbu aldığını açıkça belirttiği gibi, yine, 4. Cildin 1829-1831 nolu beyitlerinin şerhinde de benzer ifadelere yer verir. 6. Cildin 2086 nolu beytinin "*Aydınlık günde ases (gece bekçisi) nereden geldi?*" manasındaki ikinci mısraının şerhinde şöyle der:

"Gündüz"den murâd, Ebu'l-Hasan-ı Harakânî Hazretlerinin nûr-ı velâyetidir. "Ases" gece kolgezen zâbıta me'mûru demektir. Bundan murâd, ehl-i nefis olan avâmı tabîat karanlığı içinde menhiyyât-ı şer'iyye icrâsından men'eden ulemâ-i zâhirdir. Ya'nî kadının bu ta'n ve i'tirâzlarını dinleyen o yoldan gelen mürîd bağırdı ve dedi ki: Artık sus! Yaptığın edepsizlik yeter. Ebu'l-Hasan Hazretlerinin nûr-ı velâyeti âfâkı tutmuş ve hakikat tâliplerinin nazarında âlem-i tabîatin karanlığı gitmiş ve gündüz olmuştur. Binâenaleyh gece zâbitası olan ulemâ-i zâhirenin bu nûr-ı velâyet önünde ne işi vardır?

Ma'lûm olsun ki, *Nefahâtü'l-üns*'de beyân buyrulduğu üzere Ebu'l-Hasan-ı Harakânî (k.s.) Hazretlerinin adı Alî b. Ca'fer'dir. Kendisi zamânın ferîdi ve gavsı ve ehl-i hakîkatin mahall-i teveccühü idi. Pek yüksek sözleri vardır ki, bunları *Nefahâtü'l-üns*'de Mevlâna Câmi ve *Tezkiretü'l-evliyâ*'da Ferîdüddin-i Attâr Hazretleri beyân buyurmuşlardır. Menâkıb-ı sâiresi bu kitâplardadır. Sözlerinden birisi budur ki:

"Gönüllerin ziyâde aydını kendisinde halk olmayan ve amellerin efdali onda mahlûk fikri bulunmayandır."

Ya'nî bir kalbde Hak fikrinden başka bir şey bulunmaz ve mahlûk ile münâsebet düşüncesinden ârî olursa, o kalb ziyâde nûrlu bir kalb olur. Ve bir kimse yaptığı işlerde ve ibâdetlerde mahlûk olan cenneti ve cehennemi ve Hak'la kul arasında vâsıta olan melekleri ve peygamberleri vesâir insanları düşünmezse ve hepsini Hakk'ın gayrı görmezse, o ameller efdal olur, demektir."³⁰

4. cildin 1829-1831 nolu beyitleri, Bâyezîd-i Bistâmî'nin, Harakânî'nin doğumundan yaklaşık iki yüz yıl önce, onun köyünden geçerken aldığı kokuyla ilgili hikâyede yer alır. Bu beyitlerin ilkinde Bâyezîd-i Bistâmî, "*Bu taraftan bir yârin kokusu erişiyor ki, bu köyde bir şehriyâr erişecektir.*" Beyitteki "*şehriyâr* ta'bîriyle Ebu'l-Hasan Hazretlerinin sâhib-i tasarruf bir kutb-ı zamân olduğuna işâret buyrulur." "*Bu kadar sene sonra bir şâh doğar, gökler üzerine bir çadır kurar!*" anlamındaki 1830 nolu beyitteki şahtan murat da aynı şekilde, "gökler, ya'nî âlem-i taayyünât üzerine hâkimiyet ve tasarruf çadırını" kuracak olan Harakânî'dir. Sonraki beyitte ise Bistâmî, "*Onun yüzü, Hakk'ın gülzârından gülgün olur, o makâmda benden ziyâde olur.*" Diyerek, Harakânî'nin yüce makamından bahseder. "Ya'ni, 'O Ebu'l-Hasan-ı Harakânî'nin zât-ı şerîfi Hakk'ın sıfât ve esmâsı gülzârından mülevven olur. Binâenaleyh o esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyeye mazhariyet husûsunda ve meclâiyet makâmında benden ziyâde olur.' Bu beyt-i şerîfde Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerinin havâss-ı evliyâullâhdan olmakla berâber, makâm-ı kutbiyyetde

²⁹ Bk.: Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2008), 35/81-83; Ahmet Ögke, "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalü'l-Gayb, -İbn Arabî'nin Görüşleri-" *Tasavvuf Dergisi*, sayı 5, (Ocak 2001, 161-201.

³⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 12/50 (b. 2086).

bulunmadığına ve Ebu'l-Hasan-ı Harakânî hazretlerinin, makâm-ı kutbiyyetde bulunduğuna işâret buyrulur."³¹

Merhum Konuk'un da belirttiği gibi, bu üç beyitle ilgili dikkat çeken iki husus sözkonusudur. Birinci husus: 1829 nolu beyitten sonra **"Resûl (a.s.)ın 'Muhakkak Ben Yemen tarafından nefes-i Rahmânî buluyorum"**³² **Kavli**" adıyla bir başlık konmasına rağmen, devamında ne bu hadis ve konuyla ilgili ne de hadiste kastedilen Üveys el-Karenî ile ilgili herhangi bir beyit yer almaktadır. Bilakis, konu Harakânî ile ilgili olup, bir önceki beyitte kaldığı yerden devam etmektedir. Konuk'a göre "bu, hadîs-i şerîf ma'nâsının, erbâb-ı rûhâniyet arasında umûmiyetini ve her zaman vukûunu isbât içindir." İkinci husus, Bâyezîd-i Bistâmî'nin hem kendisinin hem de Harakânî'nin makamı ile ilgili *"O, makâmda benden ziyâde olur."* sözüdür. Konuk bu hususu bizzat Bâyezîd'in kendi ağzından nakledilen bir menkıbeye de örnek vererek şöyle açıklar:

"Bu beyt-i şerîfde Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerinin havâss-ı evliyâullâhdan olmakla berâber, makâm-ı kutbiyyetde bulunmadığına ve Ebu'l-Hasan-ı Harakânî hazretlerinin, makâm-ı kutbiyyetde bulunduğuna işâret buyrulur ki, Aziz Neseî (v. 700/1300 [?]) hazretlerinin *Zübdetü'l-Hakâyık*'daki beyânât-ı aliyyelerini müeyyiddir. Ve *Zübdetü'l-Hakâyık*'da şöyle buyrulur:

Sultânü'l-ârifin Bâyezîd buyurmuşlardır ki:

Benim vaktimde kümmelîn-i evliyâdan yetmiş bin kadar velî var idi. Onların her biri ibâdet ve riyâzet ve keşif ve kerâmet sâhibleri idi. Onların mâ-dûnunda çok velîler vardı. Lâkin o asrın kutbu henüz keşfe erişmemiş ümmî bir demirci idi ki, gece ve gündüz evlâd u iyâl nafakası için dükkânında demircilik san'atı ile meşgûldü. Ben ise hayretde kalmış idim ki, "acabâ sırr-ı kutbiyyet nedir ki, bu kadar velîlerden birisine verilmeyip de bir ümmî ve henüz dîde-i basîreti küşâde olmamış bir demirciye verildi?" der idim. Bir gün o demircinin dükkânına vardım, selâm verdim; demirci elimi öptü ve duâ istedi. Ben dedim ki: 'Ben senin ayaklarını öpeyim, sen bana duâ et!' O zât buyurdu ki: 'Yalnız sana duâ etmekle benim içimin derdi sâkin olmaz.' Dedim ki: 'Derdiniz nedir? Söyleyin, çâresine bakalım?' Buyurdular ki: 'Acabâ mahşer gününde bu kadar kulların hâli nasıl olacaktır?' deyip, zâr zâr ağlamağa başladı. Bana da te'sîr edip, berâber ağladım. O vakit sırrıma nidâ olundu ki, 'Bunlar 'Nefsî, nefsi!' diyenlerden değildir. Belki bunlar 'Ümmetî, ümmetî!..' diyenlerdendir.' Hemen kalbimdeki hayret ref' olunup, bildim ki bu zâtların isti'dâdı başkadır. Bunlar kalb-i Muhammedî üzere vâki' olup, mazhar-ı hakikat-i Muhammediyye olmuşlardır. Lâkin o halde henüz hâl-i keşifde olmadığından, kendisinin kutub olduğundan haberi yok idi."³³

Konuk'un bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere kutupluğun en önemli özelliklerinin başında, bütün mahlûkâta ve bütün insanlara karşı sonsuz bir merhamet ve

³¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/541-542 (b. 1831).

³² Bu rivâyet Taberânî'de "Ben Rahmân'ın nefesini/kokusunu Yemen cânibinden alıyorum" (Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, 4 c. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984), 2/149) şeklinde, Ahmed b. Halbel'de ise "Rabbimizin kokusunu Yemen tarafından alıyorum" (Ahmed b. Hanbel, 2/541.) şeklindedir. Nefes-i Rahmânî (en-nefesü'r-rahmânî) kavramı İbnü'l-Arabî'nin düşünce sisteminde önemli yeri olan kavramlardandır. İbnü'l-Arabî'ye göre nefes-i rahmânî âlemin cevheridir. (Bkz. Suâd Hakîm, *el-Mu'cemü's-Sûfî el-Hikme fî Hudûdi'l-Kelime*, (Beyrut: Dâru Nedre, 1981), 1063-1067.) Ayrıca, "nefesü'r-Rahmân" ibâresinin ebced hesabına göre toplamı Kur'ân'da ismi zikredilen peygamberlerin isimlerinin toplamına eşit olması dikkat çekicidir. (Bk.: Abdülbâkî Miftâh, *Mefâtihu Fusûsi'l-Hikem*, (Marakeş/Fas, 1997), 22-23.)

³³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/541-542 (b. 1831).

şefkat taşımaktır. Bu menkıbenin Harakânî ile ilgili hikâye içerisinde zikredilmesi ise, Harakânî'nin, zamanının kutbu olduğunu ve bahsedilen merhamet vasfını taşıdığını göstermektedir. Bu sebeptendir ki, *Mesnevî*'de, Harakânî ile ilgili 6. Ciltteki hikâyede kutbun vasıfları Harakânî üzerinden şöyle sıralanır:

Devletin sembolü olan davul, bayrak o şehriyârın mülküdür. Yani davul ve bayrak sûrî hükümdarın mülkü olup onun sayt u şöhretini ilan ettiği gibi Hak tarafından evliyaya ihsan olunup davul ve bayrak mesâbesinde olan kerametler de evliyanın mülküdür ve onun sayt u şöhretini insanlara duyurur. Gökler onun ayının bendesidirler. Şark ve garb hep onun ekmeğinin yeyicisidirler. Onun tevkîi üzerinde "lev-lâk" vardır; "Ey habîbim! Sen olmasa idin yerleri ve gökleri aratmaz idim"³⁴ yazılmıştır. Bu hadîs-i kudî bil'asale Server-i Âlem (s.a.v.) Efendimiz hakkındadır ve veraset yoluyla da insân-ı kâmillerin cümlesine racidir. Kutbu'l-aktâb olan veli bilcümle evsafın fevkında olup kalb-i muhammedî üzerinedir. O hazretin sözleri, davranışları, meşrebi ve fiilleri Server-i Âlem Efendimize tamamıyla uygundur. Kutbu'l-aktâb her asırda bir kimseden ibaret olur; bu âlem-i sûrete maddî ve manevî olan rızıklar bu kutbu'l-aktâb vasıtasıyla dağıtılır. Onun vücudu yeryüzünde bir hazîne-i ilâhiyyedir. Eğer o olmasa idi, felek devri ve nuru, melekler de mekânlığı bulamazdı. Denizler heybeti, balığı ve şâha lâyıy inciye bulamazdı. Yeryüzü, içinde defneyi ve dışında da yâsemini bulamazdı. Meyveler onun yağmurunun susamışdır. Rızıklar dahi onun rızıkından yerler.³⁵ Harakânî bütün bu vasıfları taşıyan bir kutuptur; o, kutb-ı diyardır, bütün beldelerin gavsı ve kutbudur, zamanın şehinşâhidir, hükümdarıdır, padişahıdır.³⁶

4. Harakânî, Bâyezîd-i Bistâmî Meşrebinde Bir Mürşittir

Tasavvuf tarihçileri sufilerin meşreplerini, daha doğrusu tasavvuf düşünce ve yaşamdaki tavırlarını, bir tasnife göre, sahv (uyanıklık) ve sekr (manevî sarhoşluk) olmak üzere ikiye ayırırlar. Sahv sahibi sufiler aynı zamanda temkin ehli dirler. Yani düşünce ve davranışlarında sükûneti korumaya, şeriatin zahirine aykırı davranmamaya dikkat ederler. Sekr sahibi sufiler ise kendilerine gelen ilahî vâridâtın etkisiyle manevî bir sarhoşluk yaşarlar ve zaman zaman o halin etkisiyle konuşurlar. Bir başka deyişle, sekrde ilâhî aşkın coşkunuğu esas alınırken, sahvda dinin ahkâmı daha ön plandadır. "Sûfiler sekr ve sahv hallerinden hangisinin daha üstün olduğu konusunu tartışmışlardır. Bâyezîd-i Bistâmî ve ona nisbet edilen Tayfûriyye ekolü mensupları sekrin, Cüneyd-i Bağdâdî ve onunla birlikte meydana gelen Cüneydiyye ekolü mensupları sahvın daha üstün olduğunu savunmuştur."³⁷ Literatürde telvîn sekr ile temkîn de sahv ile eş anlamlı olarak kullanılır.

Hallâc-ı Mansûr ile Harakânî ve Mevlâna sekr ehlinin önemli temsilcileri arasında kabul edilir. Muhtemelen bunun da etkisiyle Mevlâna, *Mesnevî*'de, Bâyezîd-i Bistâmî'den, Hallâc-ı Mansûr'dan ve Ebu'l-Hasan-ı Harakânî'den hikâyeler anlatır ve onlardan daima övgüyle söz eder. O, Bâyezîd hakkında: "Her bir dem Ya'kub gibi bir Yûsuf'dan senin meşâmına (burnuna) bir şifâ erişir. O testiden bizim üzerimize bir katre dök; o gülistandan bize bir şemme söyle! Ey büyüklüğün cemâli! Âdet tutmadık ki bizim dudağımız

³⁴ Aclûnî, bu rivayet hakkında Sâğânî'nin mevzu dediğini fakat manasının sahih olduğunu söyler. (Bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/164 (h. no: 2123).

³⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/65-67 (b. 2119-2125).

³⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/71 (b. 2131), 12/72 (b. 2134).

³⁷ Abdullah Kartal "Sekr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2009), 36/334-335. Ayrıca bk.: Zafer Erginli, "Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış" *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/11, (Aralık 2017), 16-19.

kuru, sen yalnız içesin! Ey feleği çevik tayedici ve çevik kalkıcı, içtiğin şeyden bizim üzerimize bir cür'a dök! Devranda artık senden başka meclisin beyi yoktur. Ey şâh, harîflere nazar et! Lutuf et, [ey sır bilen], sır söyleyici olan! O şeyi ki senin doğanın onu sayd etti, açık söyle!" şeklinde övgülerde bulunarak, onun esrâr-ı gayba vâkıf olup, gaybdan haber veren bir üstat olduğunu, doğan kuşu gibi olan rûh-ı şerifinin âsumân-ı gaybdan avlar avladığını belirtir.³⁸

Bu özellikler aynı zamanda Harakânî'nin de vasıflarıdır. Çünkü Harakânî, Bâyezîd-i Bistâmî'nin meşrebindedir ve tasavvufî terbiye ve kemâlini Bâyezîd'den almıştır, Bâyezîd onun mürşidir. Mevlâna bu konuyu, *Mesnevî*'nin 4. cildindeki **"Ebu'l-Hasan-ı Harakânî (r.a)in Doğmasından Senelerce Evvel Ebâ Yezîd'in Müjde Vermesi ve Onun Sûretinin ve Sîretinin Bir Bir Nişânını Vermesi ve Târîh Yazıcıların Onu Rasad İçin Yazması"**³⁹ başlıklı uzun bir hikâyede işler. Hikâyeye göre Bâyezîd-i Bistâmî bir yolculuğu esnasında Harakan yakınlarından geçerken eşsiz güzellikte bir koku hisseder. Bu kokunun kendisinden yaklaşık iki yüz yıl sonra doğacak olan Harakânî'ye ait olduğunu söyleyerek onun suret ve sireti hakkında detaylıca bilgiler verir.⁴⁰ Ebu'l-Hasan'ın onun müridi olduğunu, onu rüyasında gördüğünü, her sabah kabrine gelerek türbesinden "ders tutacağını" yani onun tasavvufî terbiye ve seyr u sülûkünü kendisinin rûhâniyetinden tamamlayacağını söyler.⁴¹

Mevlâna, bu hikâyede Bâyezîd'in almış olduğu koku üzerinde durur, bu kokunun özelliklerinden bahseder. Bu kokunun Hz. Peygamber'in Yemen taraflarından Üveys el-Karenî'den ve Hz. Yakub'un Mısır taraflarından Hz. Yûsuf'tan aldığı koku ile aynı olduğuna dikkat çeker. "Üveys'ten ve Karen'den acîb bir koku, Nebî'yi sarhoş ve pür-tarâb etti." Der. Çünkü Üveys kendinden fânî olmuştu. Onun kokusu nefes-i rahmânî idi. Zira, onun zâtı, yeryüzüne mensup olmaktan kurtulmuş mensûb, âsumâna yani rûhâniyete mensup olmuştu. Bu yüzden de ondan rûhâniyet eserleri zâhir olurdu, cismâniyet değil.⁴² Harakânî'nin kokusu, tıpkı Hz. Yusuf'tan yayılan ve bütün Ken'an illerini dolduran koku gibi,⁴³ gaybdan ve "gül bahçesi"nden idi. "Gül"den murâd, mertebe-i ulûhiyyet ve hakikat-i muhammediyyedir ki, bu mertebe, kâffe-i esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye cem'iyetini hâizdir. Bu sebeble ona "mertebe-i küll" dahi derler. "Gülzâr"dan murâd, mertebe-i ervâhdır. Ya'ni, "Zâhirde koklanacak bir gül olmadığı hâlde, sen muttasıl koku çekip duruyorsun. Anlaşıyor ki, bu koku sana gayb tarafından gelmektedir ve bu koku şübhesiz küll olan mertebe-i ulûhiyyetin gülzârı olan mertebe-i ervâhdandır?"⁴⁴

Tasavvufî çevrelerce sekr yolunu benimsediği ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin meşrebinde açıkça belirtilen Ebu'l-Hasan-ı Harakânî "Eğer beni bilse idiniz, bana secde ederdimiz" sözüyle Hallâc-ı Mansûr'un "Ene'l-Hak" sözünü daha da ileriye götürmüştür. Onun bu fikrini "Vaktâki şeyh 'ene'l-Hak' dedi ve ileri götürdü, binâenaleyh bütün körlerin boğazını sıktı."

³⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/535 (b. 1810-1815), 7/537 (b. 1820).

³⁹ Bu ve "Şeyh Hasan-ı Harakânî (k.A.s.)'nin Mürîdinin Hikâyesidir" başlıklı hikâyenin "Hazret-i Şârih" İsmâil Rusûhî Ankaravî ve Ahmed Avni Konuk açısından bir değerlendirmesi için bk.: Ceyhan, "Osmanlı Mesnevî Şerhlerine Göre Ebu'l-Hasan Harakânî" s. 224-234.

⁴⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/542 (b. 1832-1834).

⁴¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/21 (b. 1919).

⁴² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/537-539 (b. 1821-1825).

⁴³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/544, (b. 1841).

⁴⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/534, (b. 1808).

beytinden anlıyoruz. Dolayısıyla Harakânî, Hallâc'ın diktiği aşk bayrağını daha da yükseğe çıkarmıştır.⁴⁵

Burada Harakânî'nin tasavvuf anlayışı, etkilendiği ve etkilediği kişiler, başka bir ifadeyle onun tasavvuf tarihindeki yeri hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz. "Bâyezîd'in tasavvuf tarzını benimseyen Harakânî'nin Hakk'a ermek için zor riyâzetlere, çetin mücâhede ve çilelere katlandığı bilinmektedir. Bazı kaynaklar Ebü'l-Abbas el-Kassâb'ın müridi olduğunu, Kassâb'ın onun hakkında, "Benden sonra ziyaretçilerim ona yönecekler" dediğini kaydeder. Harakânî'yi şeyhi Kassâb ile mukayese eden Herevî onun mertebesini şeyhinin mertebesinden daha yüksek bulur. Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ın Harakânî'yi ziyarete gittiğinde meclisinde susmayı tercih ettiği, "Neden konuşmuyorsun?" sorusuna, "Bir hususta iki tercümana gerek yok" diye cevap verdiği nakledilir. Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr'ı bast, kendini kabz ehli olarak nitelendiren Harakânî'nin Ebû Saîd'in büyük önem verdiği semâ ve rakstan hoşlanmaması aralarında meşrep farkı bulunduğunu gösterir. Harakânî, hırka ve seccade gibi tasavvufun şekli unsurlarına önem vermezken Ebû Saîd'in tekkesinde bunlara değer verilmesi bu meşrep farkından ileri gelmektedir.

Eserinde Harakânî'ye geniş yer ayıran Attâr, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin, "Harakân'a gittiğimde Ebü'l-Hasan'ın heybeti ve haşmeti bana o kadar tesir etti ki dilim tutuldu" dediğini nakleder. Ancak şer'î hükümlere bağlılığı ile tanınan Kuşeyrî'nin er-Risâle'sinde bir sözü dışında Harakânî'ye yer vermediği dikkate alınırsa ondan fazla hoşlanmadığı anlaşılır. Harakânî'nin vaaz ve nasihatlerini, bazı sözlerini, münâcât ve menkıbelerini ihtiva eden ve tek nüshası British Museum'da bulunan *Nûrû'l-Ulûm'u* ile Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinde onun birçok şathiyesi nakledilir. Baklî, şathiyeleri itibariyle daha çok Bâyezîd-i Bistâmî'ye benzeyen Harakânî'nin bir şathiyesini yorumlamıştır. Herevî de şeyhi Harakânî'nin, "Sûfî mahlûk değildir" şeklindeki bir şathiyesini aktarır ve bunun yorumunu yapar. Aynı söz Necmeddîn-i Dâye tarafından da şerhedilmiştir. Attâr, İbn Sînâ ve Gazneli Mahmud'un onu ziyaret etmek için Harakân'a geldiklerini kaydeder.

Nakşibendiyye silsilesinde önemli bir yer verilen ve Üveysîliği üzerinde özellikle durulan Harakânî, Aynülkudât el-Hemedânî, Necmeddîn-i Dâye, Attâr, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi büyük mutasavvıfları derinden etkilemiş, 10 Muharrem 425 (5 Aralık 1033) tarihinde vuku bulan ölümünden sonra da etkisi uzun süre devam etmiştir.⁴⁶

5. Harakânî Seyr u Sülûkünü Bistâmî'den Üveysî Yolla Yapmıştır

Üveysîliği, "bir kimsenin zahiren görmediği kişi veya kişilerin ruhaniyetinden tasavvufî eğitim alması şeklinde" tanımlayabiliriz. Hz. Peygamber zamanında Yemen'de yaşayan, ancak kendisiyle bizzat görüşemeyen Üveys el-Karanî'nin (Veysel Karanî) (v. 37/657) rüya veya diğer mânevî yollarla Hz. Peygamber tarafından irşat edilmesinden dolayı üveysilik denmiştir.⁴⁷ Tasavvufî yolda seyr u sülûkü tamamlamada, zahiren bir şeye intisap etme ile birlikte kullanılan iki usulden birisidir. Esasen bu tür intisap şekli pek çok sûfide rastladığımız bir hâdise olup, tasavvufta yabancı olunmayan bir husustur. Üveysîliğin

⁴⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/62 (b. 2113).

⁴⁶ Süleyman Uludağ, "Harakânî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1997), 4/93-94. Ayrıca bk.: Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Harakânî (R.A.) I*, (Kars: Şehir Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., 2004), 73-169; Ayfer Can, "Ebu'l-Hasan Harakani'nin Hayatı Ve Eserleri", *Harakani Dergisi*, Sayı 1, (Ocak 2014), 33-48.

⁴⁷ Necdet Tosun, "Üveysîlik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2012), 42/400-401.

en meşhur örneklerinden birisi Bahâeddîn Nakşbend'in, (v. 791/1389) kendisinden yaklaşık 190 yıl önce ölen Abdülhâlık Guçdevânî'ye (v. 595/1199) olan intisabıdır.⁴⁸

Üveysî yolla seyr u sülûk yapan meşhur sûfilardan bir diğeri ise, Nakşbendiye silsilesinde kendisinin çok önemli bir yeri olan⁴⁹ Ebu'l-Hasan-ı Harakânî'dir (v. 425/1033). Onun, Ca'fer-i Sâdık'ın (v. 148/765) rûhâniyetinden üveysî yolla terbiye aldığı söylenen Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848 [?]) ruhaniyetiyle terbiye edildiği ve şeyhinin Bâyezîd olduğu kabul edilir. Bu konuda tasavvuf kaynaklarında bir menkıbe de anlatılır.⁵⁰ Mevlâna bu menkıbeyi *Mesnevî'ye* alarak Harakânî'nin Bâyezîd-i Bistâmî'nin rûhâniyetinden üveysî yolla nasıl tasavvufî terbiye alıp seyr u sülûk yaptığını kendi üslubuyla hikâyeleştirmiştir.

Mesnevî'ye göre, kendisinden yüzyıllar önce vefat etmiş olan Bâyezîd-i Bistâmî'nin kendisi hakkında söylediklerini halktan dinleyen Harakânî, Bâyezîd'i rüyasında görmüş ve halktan işittiklerini ayrıca bizzat onun ruhundan da işitmiştir. Bu şekilde onun ruhaniyeti ile bağlantı kuran Harakânî her sabah Bâyezîd'in kabri tarafına yüz koyar, kuşluk vaktine kadar onun manevi huzurunda durur idi. Ya şeyhin misâli onun önüne gelir, yâhud herhangi bir söz söylenmeksizin onun müşkülü hallolurdu. Yani, "Ebu'l-Hasan Hazretleri, Cenâb-ı Bâyezîd'in kabri şerîfi huzûrunda kuşluk vaktine kadar ayaküstü durunca, cenâb-ı Bâyezîd'in ya sûret-i misâliyyesi zuhûr edip, vâsita-i kelâm ile ona lâzım olan sözleri söyler ve müşkilini hallederdi. Veyâhud sûret-i misâliyye ile zuhûr etmiyerek vâsita-i kelâm olmaksızın muhtâç olduğu ma'nâları, rûh-ı şerîfiyle kalbine ilkâ eyler, o hazretin işkâli bu sûretle hallolurdu."

Bu hali Konuk, tasavvuf metafiziği açısından şöyle izah etmektedir: "Rûh, bir cevher-i mücerred-i nûrânî olduğundan, bir sûreti yoktur. Âlem-i şehâdetde cism-i unsurîye ve âlem-i berzahda da cism-i berzahîye taalluk eder ve cism-i berzahî, cism-i unsurî suretinde ise de, cism-i unsurî gibi kesîf değildir. Rü'yâda gördüğümüz suver-i ecsâm gibi latîfdir. Hayât-ı dünyeviyyede, âlem-i berzaha intikâl edenlerin rûhları ehl-i hicâb tarafından, ancak havâss-i hamse hicâbâtı kalktığı vakit, Ya'ni, uyku zamânında rü'yâda görülür; fakat Allâh'ın velîleri uyanıklık hâlinde de ervâha müteveccih kâmiller ile bu hicâbları kaldıradıkdıklarından, bu hâl-i yakazalarında dahi ervâhı müşâhede edebilirler. Ebu'l-Hasan hazretlerinin müşâhedesini bu kabildendir ve ervâh-ı kâmilânın tasarrufu, beyt-i şerîfde beyân buyrulduğu üzere iki türlü olur. Ya sûret-i misâliyye ve berzahîyye ile zuhûr edip tekellüm eder ve sâlikin müşkillerini bu sûretle halleder; veyâhud sûretsiz ve kelâmsız sâlikin kalbine müşkilin cevâbını ilkâ ve ilhâm eder."⁵¹

⁴⁸ Hamid Algar, "Bahâüddîn Nakşbend" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1991), 4/458.

⁴⁹ Tasavvuf tarihçileri Nakşbendiyye'nin tarihini genel olarak üç döneme ayırarak ele alırlar. Birinci dönem, tarikatin henüz "Nakşbendiyye silsilesinden gelme" ayırt edici vasfını kazanmadığı dönem olup, Hz. Ebû Bekir ile başlar, Ebû Alî Fârmedî ile biter. Harakânî bu dönemdeki silsilede, Fârmedî'den önce ve Bâyezîd-i Bistâmî'den sonra yer alır. Tarikatın ikinci dönemi Yûsuf Hemedânî ile başlar ve Emir Külâl ile sona eren yedi kişilik silsileden oluşan Hâcegân (Hâceler) dönemidir. Abdülhâlık Guçdevânî'den itibaren "Hâcegâniyye" diye isimlendirildiği bu dönemde tarikat, kendi kimliğini ve diğerlerinden ayırt edici özelliklerini kazanmıştır. Üçüncü dönem ise Bahâüddîn Nakşbend ile başlar ve "Nakşbendiyye" ismiyle anılır. (Bk. Ahmet Cahid Haksever, *Ya'kûb-ı Çerhî Hayâtı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, (İstanbul: İnsan Yay., 2009), 48-49, 267-268.)

⁵⁰ Uludağ, "Harakânî", 4/93.

⁵¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/21-22 (b. 1920-1922).

Harakânî'nin Bâyezîd'in kabrine yöneldiği günlerden birinde bir gün çok kar yağmış ve yağın kar Bâyezîd'in kabrinin üzerine örtmüştü, kabrin yeri kardan dolayı belli olmuyordu. Kabrin yerini arayan Harakânî bir türlü bulamıyordu. Bu esnada Harakânî'nin kulağına kabirden Bâyezîd'in sesi gelir: "Âgâh ol, bu tarafa gel, âvâzeme şitâb et! Âlem eğer kar ise de, benden yüz çevirme!" "Bundan anlaşılır ki, ervâhın sadâsı vardır, fakat his kulağı ile işitilmez, ancak rûh kulağı ile işitilir. Zîrâ ervâh latîfdir ve sadâsı da latîfdir ve ecsâm kesîfdir ve sadâsı da kesîfdir. Latîf olan latîf ile ve kesîf olan da kesîf ile mesmû'dur. Ebu'l-Hasan-ı Harakânî hazretleri cismâniyetden tecerrüd ve rûhâniyetlerinde müstağrak olmuş olduklarından, Bâyezîd hazretlerinin rûh-ı latîfinin sadâsını işitir idi."⁵² Çünkü tasavvufî düşünceye göre, insanın zahiren cisminde beş duyusu olduğu gibi aynı şekilde batınen ruhunda beş duyusu vardır.⁵³ Sufiler kalp gözü, can kulağı, ruh burnu gibi kavramları sık sık kullanırlar.⁵⁴ Mevlâna da bu hikâyede bu duruma, yani Bâyezîd'in kabirden gelen sesini işiten Harakânî'nin batın kulağının, kalp ve ruh kulağının açık olduğuna işaret etmektedir.

6. Harakânî'ye İtiraz Edenlere Reddiye

Bu konu daha çok ikinci hikâyede işlenir. Harakânî'nin şöhretini duyan mürit Tâlkân şehrinde kalkarak, sıdk u niyâz ile dağları ve geniş vadileri kat ederek, meşakkatli ve uzun bir yolculuğun ardından nihayet Harakan'a ulaşır. Maksudı şeyhi ziyaret edip onun feyiz ve bereketinden nasip almaktır. Harakânî'nin evini bulur. Kapıyı şeyhin karısı açar. Kadın ziyarete gelen müride ve evde bulunmayan kocasına hakaretler yağdırır, onu görmeden gitmesinin mürit için daha hayırlı olduğunu söyler:

Dedi: O sâlûs ve boş zerrâk ahmakların tuzağı ve dalâlet kemendidir.

O tatlı dilli hilekâr ve esrâr-ı hakîkatten boş olan riyâkâr, ahmakların tuzağı ve dalâlet kemendidir. Ahmakları avlar ve dalâlete düşürür.

Senin gibi yüz binlerce akılsızlar ondan dolayı yüz tuğyâna düşmüşlerdir.

Eğer sen onu görmezsen ve selâmetle geri gidersen, senin hayrın olur, ondan dolayı azgın olmazsın.

Bir laf mezhebli, bir dalkavuk, bir loççudur. Onun davulunun sesi etrâf-ı diyâra gitmiştir.

Bu buzağıya tapıcı olan kavim Sıbtîdirler. Böyle bir öküze ne acîb el sürerler?

Her kim bu loççunun mağrûru oldu ise, gecenin cîfesi ve gündüzün battalıdır.

Harakânî'nin karısından buna benzer nice ağır sözler işiten mürit bir an şaşırır kalır. Fakat durumu kısa bir değerlendirmenin ardından kadının halini anlar ve onun sözlerine oldukça sert bir şekilde karşılık vererek şeyhi savunur. Harakânî'nin makamı yüce, sureti, sireti ve ahlâkı güzel bir zat ve zamanın olduğunu, hiç kimsenin bu gerçeği değiştiremeyeceğini ve şeyhi mutlaka ziyaret etmekten, onun cemalini görmekten asla vaz geçmeyeceğini söyler. Konuk'a göre, hikâyenin bu kısmındaki Mevlâna'nın kerametlerinden birisidir. O, Harakânî'ye birtakım itirazda bulunacakların zuhur edeceği- ne ve bunların itirazlarının Harakânî'nin karısının ağzından çıkan sözler gibi olacağına

⁵² Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 8/23-24 (b. 1923-1926).

⁵³ Bk. Süleyman Uludağ, "Basîret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1992), 5/103.

⁵⁴ Mesela bk. Abdülkâdir Geylânî, *Cilâü'l-Hâtır*, terc. Dilaver Gürer, (İstanbul: İlkharf Yay., 2015) 98, 166, 228, 287.

işaret etmektedir. Mevlana bu tür itirazlara müridin lisanıyla yüzyıllar öncesinden şöyle cevaplar vermektedir. Avni Konuk da, "Ebu'l-Hasan Hazretlerine ta'n edenlerin terziline dâir olan âtîdeki ebyât Hz. Pîr'in kerâmât-i aliyyelerindedir. (Mevlâna Hazretleri) bu bahiste Ebu'l-Hasan Hazretlerine ta'n edeceklerin de zuhûruna işâret edip, onları tezyîf buyurmuşlardır. Binâenaleyh Ebu'l-Hasan Hazretlerine ta'n edenler zem ve hicivden bu beyitlerde hisselerine düşeni alsınlar." diyerek, bilhassa vahdet-i vücûd anlayışının eksik bularak İbnü'l-Arabî'yi, "tarikat çocuğu" diye küçümseyerek Mevlâna'yı⁵⁵, özellikle vahdet-i vücûda yakın bazı tasavvufî görüşlerinden dolayı İmam Gazâlî'yi, Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr'ı ve şathiyelerinden dolayı da Harakânî'yi eleştiren İmâm Rabbânî'ye (v. 1034/1624) göndermede bulunmakta⁵⁶ ve beyitleri pirinin maksadı doğrultusunda şerh etmektedir.⁵⁷

Eleştirilere verilecek cevaplara geçmeden önce Mevlâna bu hususta bir üslup ortaya koyar. Hz. Nûh'un kavminin eziyetlerine ve Hz. İbrâhim'in ateşe atılmasına katlandıkları ve sabrettikleri gibi kâmiller de kendilerine karşı yapılan itirazlara o şekilde sabretmelidirler. Çünkü itiraz edenler cahil kimselerdir. Cahil kimselere karşı ise "akl-ı min ledün" ile müdârâ etmek gerektir.⁵⁸ Mevlâna daha sonra Harakânî'nin yüce şahsiyeti ile ilgili düşüncelerini müridin lisanından aktarır ve şöyle der:

"Nûr-ı merdân, şarkı ve garbı tuttu. Gönüller taaccübden dolayı secde ettiler.

Hak erlerinin nûru şarkı ve garbı kapladı. Ulvî olan âlimler insân-ı kâmilin batinındaki envâr-ı ilâhiyyeden taaccüb edip secde ve serfürû ettiler.

Hakk'ın güneşi hamelden zâhir oldu. Güneş hacelden çarşaf altına gitti.

Ya'nî Hakk'ın ma'nevî güneşi olan insân-ı kâmil kemâl burcundan yükseldi. Maddî olan güneş onun nûrunun şiddet ve azametinden utandı da bulut çarşafına büründü. 'Maddî güneş'ten murâd, ilm-i zâhirde ve ulûm-i akliyyede yektâ ve muhtâr olan âlimdir. Zirâ hiçbir âlim-i zâhirî bir insân-ı kâmilin nûr-ı ma'rifetine mukâbele edip onu ilzâm edemez.

Senin gibi bir İblîs'in türrehâtı benine vakit bu evin toprağından döndürür?

Ey ta'n edici! Senin gibi bir İblîs'in böyle saçma sapan sözleri, Ebu'l-Hasan Hazretleri gibi bir hakikat güneşinin evinin toprağından beni soğutup döndürebilir mi?

Ben bulut gibi bir rûzgâr ile geldim; Tâ ki, bir toz sebebiyle bu cenâbdan geri döneyim!

Buzağı o nûr sebebiyle keremin kiblesi oldu. Kible o nûrsuz küfür ve put oldu

⁵⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, XII/51, b. 2086

⁵⁶ Ahmed Avni Konuk'un İmâm Rabbânî'yi eleştirileri için bk.: Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 13/95-96 (b. 4199), 8/139-140 (b. 2279).

⁵⁷ Konuk, İmâm Rabbânî'nin vahdet-i vücûda yönelik eleştirileriyle ilgili olarak *İmâm-ı Rabbânî ve Mektûbât* adlı bir risale yazdığını belirtir. Hem Ahmed Avni Konuk'un bu risalesi (İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin Yazmaları, nr. 1812, vr. 1a-21b) hem de Ahmed Avni Konuk ile Muhammed İhsan Oğuz'un (ö. 1991) vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd konusunda birbirlerine yazdıkları mektuplar Bayram Kusursuz tarafından "*Ahmed Avni Konuk'un Vahdet-i Vücûd Müdâfaası*" (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003) adıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. (Necdet Tosun, "İmâm-ı Rabbânî'ye Yönelik Tenkidler ve Müdâfaalar" *Uluslararası İmam-ı Rabbani Sempozyumu Tebliğleri*, (İstanbul: Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı Yay., 2018), 117.) "Osmanlı Mesnevî Şerhlerine Göre Ebu'l-Hasan Harakani: İsmail Rüsûhî Ankaravî ve Ahmed Avni Konuk Örneği" *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Kars: Kafkas Üniversitesi Yay., 2012), 23

⁵⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/42-43 (b. 2058-2061).

Ey ta'n edici! Buzağı mesâbesinde tuttuğun Ebu'l-Hasan Hazretlerinin sûret-i cismâniyyesi, o nûr-ı ilâhî sebebiyle Hakk'ın kereminin kıblesi oldu. Nitekim kible ittihâz olunan taştan ve topraktan ma'cûl Ka'be'nin sûreti mazhar-ı ism-i zâtî olmasından dolayı kible oldu. Eğer Ka'be'de o nûr olmasa ona teveccüh edip tavâf etmek küfür olur. Zîrâ o nûrsuz Ka'be'nin sûreti puttan ibâret kalır. Cism-i insân dahi böyledir. Mazhar-ı ism-i ilâhî olup, cem'iyet-i esmâiyyeyi hâiz olursa, kerem-i ilâhînin kıblesi olur. Ve ona teveccüh edenler kerem-i ilâhîye mazhar olur.

Ey acûz! Sen Hakk'ın şem'ine "püf" dersin. Ey ağız kokmuş! Hem sen yanarsın, hem senin başın.

Harakânî, Hakk'ın mumudur; her kim bu muma püf deyip söndürmeye çalışırsa ancak onun ağız yanar, Hakk'ın mumunu asla söndüremez. Kaldı ki bu muma ancak zavallılar, ağız kokmuşlar püf demeye kalkışır, itiraz ederler. Onların da hem zahirleri hem de batınları yanar.

Köpeğin ağızından deryâ ne vakit pis olur? Güneş ne vakit püfden mahv olmuş olur?

O, tertemiz deniz gibidir; ondan köpek su içti diye, köpeğin ağızından hiç deniz pis olur mu? Güneş gibidir; güneş birisinin püf demesiyle mahvolup gider mi, bir püf güneşi söndürebilir mi? Ey köpek meşrepli olan mu'teriz! Nûr-ı ma'rifet-i ilâhî deryâsı olan insân-ı kâmil senin sönük ve ma'nâsız i'tirâzlarından dolayı pis ve bâtil olur mu? Ve hakikat güneşi olan insân-ı kâmilin şu'le-i kemâlî senin 'püf!' demen ile söner mi? Nitekim Kur'ân'a ve Peygamber'e i'tirâz eden münkirler hakkında Cenâb-ı Hak şöyle buyurur: 'Onlar Allâh'ın nûrunu ağızlarıyla söndürmek isterler. Halbuki Allah nûrunu, münkirler kerih görseler bile itmâm edicidir.'⁵⁹⁶⁰

Müridin lisaniyla Harakânî'nin muterizlerine bu şekilde cevaplar veren Mevlâna, Harakânî'nin sahip olduğu üstün meziyetlerden bazılarını da sıralar. Buna göre Harakânî, bir tabî-i ilâhîdir. Tabî-i ilâhîler ise, gönül ve din hastalıklarını, mürîdin veya yabancı-nın sîmâsında, sözünün lahinde, gözünün renginde, hatta bütün bunlar olmaksızın dahi gönül yolundan anlarlar. Onlar kalp câsûslarıdır. Sen doğmadan senelerce evvel senin ahvâlini görmüşlerdir. Bu yüzden onlarla beraber iken sıdk ile oturmak gerekir.⁶¹

Harakânî; izzetin mazharıdır. Hakk'ın mahbubudur. Bütün kerûbiyyûn meleklerinden öne geçmiştir.

Bütün zâhirler bu zuhûrun önünde gâyet naks ve kusûr içinde olur.

Hak, insân-ı kâmilin mazharında ve taayyününde cem'iyet-i esmâsı ile zâhir olmuştur. Ey âlim-i zâhirî! Bu zuhûru nasıl inkâr edersin ki, meşhûr olan hadîs-i kudsîde "Ben bir kulumu sevdiğim vakit, onun sem'i ve basarı ve dili ve eli olurum"⁶² buyrulmuştur. Hak, bir kâmilin sem'i ve basarı gibi kuvâsında ve dili ve eli gibi a'zâsında zâhir olursa sen onun sözlerini ve fiillerini ve hallerini, kendi kısa aklına göre ne hak ile muhâkeme ederek "ben zâhir-i şer'a göre hüküm ve i'tirâz ediyorum" dersin? Senin bu zâhirî hükümlerin onun

⁵⁹ es-Saf 61/8.

⁶⁰ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/53-56 (b. 2075-2097).

⁶¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 7/528-531 (b. 1790-1796).

⁶² Buhârî, "Rikâk, 38.

önünde son derecede noksan ve kusûr olmaz mı? Ve senin ona i'tirâzın yukarıdaki hadîs-i kudî mücibince Hakk'a i'tirâz olmaz mı?"

Harakânî'nin düşmanları tıpkı güneş ışığından kaçan yarasalar gibidir. Onlar Harakânî gibi hakikat güneşleri sönüp gitsin diye nice rüyalar görürler. Güneş sönsün de bu cihan güneşin yetimi kalsın diye. Onların Nuh tufanı gibi nice dalgaları vardır; münkirleri hem zahiren hem de batınen boğup öldürürler. Münkirler, tufanda Nuh'un gemisine binmeyen oğlu Ken'an mesabesindedirler. Enaniyetlerine ve zahirî ilim dağlarına güvenirler, gemiye binmezler cehalet denizinde boğulur giderler. Kâmiller ise bu tufanda tek sığınak olan Nuh'un gemisi gibidirler. Ebu'l-Hasan, gökte nur saçan ay gibidir; semadaki ay, yeryüzündeki köpeklerin kendisine havlamasından dolayı nur saçmaktan hiçbir zaman geri durmaz.⁶³

Mevlâna'ya göre, Harakânî'nin irfan ve mürşitlikle ilgili sahip olduğu diğer bazı meziyetleri de vardır. Harakânî şeriate sınıksız bağlı bir zâhit, müttakî ve ariftir. O, "*Şer'in cânı ve takvânın cânı ârifdir. Ma'rifet, zühd-i sâlifin mahsûsudur. Zühd bir tarlaya ekin ekmek husûsunda çalışmak gibidir. Ve ma'rifet o evvelce ekilmiş olan tohumun bitmesi ve neşv ü nemâ bulmasıdır. Binâenaleyh evvelen zühd ve takvâ arkasında koşmak ve sonra ma'rifet-i ilâhiyyeyi elde etmek bu yolun kâidesindedir.*"⁶⁴

Emr-i ma'rûf odur ve ma'rûf dahi odur. Esrâr keşf edici odur. Mekşûf dahi odur.

Yani kendi hakikatine vâsıl olan insân-ı kâmilin kendisi Hakk'ın emr-i ma'rûfudur. Zira daha önceden de ifade edildiği gibi, onun sözleri ve fiilleri, Hakk'ın ondan cârî olan sözleri ve fiilleridir. Binâenaleyh o söylediği vakit Hakk'ın esrârının kâşifi olur. Onun sözü emr-i ma'rûf olur. Onun sûreti ve taayyünü Hakk'ın âleti olduğundan, Hakk'ın mekşûf ve açık bir sırrı olur. Nitekim hadîs-i kudîde "İnsan sırlarımdan bir sırdır"⁶⁵ buyrulmuştur.⁶⁶ Harakânî, kalp nuruna sahiptir; bu feraset ile insanların düşüncelerine, kalbinden geçenlere vakıf olabilir, anlayabilir. Bu nur ahvâl-i bâtineyi bilmek için çok güzel bir delildir. O, zûfünûndur, pek çok ilme ve sanata sahiptir. Onun canı Hakk'ın talibidir, halkın değil. İnsân-ı kâmillerin ve ariflerin nazarımızda özel olsun genel olsun her şey Hakk'ın emr u fermânıdır. Avâm ve havâs tecellî-yi Hakk'ın mahkûmudur ve cümlesinde zâhir olan esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye âsârıdır. Mürşitlerin nazarı ise havâs ve avâmın taayyünâtına ve sûretlerine değil, onlarda olan Hakk'ın tecelliyâtınadır. Böyle olunca kâmil ve mükemmillerin cânı yüzüstü sürüne sürüne koşucu olduğu halde o esmânın müsemması olan Hakk'ın tâlibidir."⁶⁷

Onlar öyle bir mertebededir ki, "o mertebede zât-ı ulûhiyyetin şimşeğinin ziyâsından gayrı bir şey yoktur. Muhakkıklar buna "tecellî-i berkî" derler. Bu tecellînin elfâz ve ibâre ile beyânı mümkün değildir. *Bütün evhâm ve tasvîrâtın uzaktır. Nûrun nurunun nûrunun nûrunun nûrudur. Zîrâ bu tecellî-i ilâhî ve rabbânî bütün evhâm ve tasvîrât-ı fikriyyeden uzaktır. Bu tecellî nûrun nûrunun nûrunun nûrunun nûrudur.*" Bu nurun beyt-i şerifte beş mertebe üzerinde zikrinde hazarât-ı hamseye işâret buyrulur. Zîrâ "nûr", kendi zâhir ve eşyâyı muzhir olan şeye derler; ve vücûd ise bu ma'nâ i'tibârıyla ayrı nûrdur. Merâtib-i vücûd aşağıdan yukarıya doğru şu tertîb üzerinedir: Mertebe-i şehâdet, mertebe-i misâlin nûru ve mertebe-i misâl, rûh-ı küllî-i Muhammedî mertebesinin nûru ve

⁶³ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/55-59 (b. 2094-2105).

⁶⁴ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/60 (b. 2108).

⁶⁵ Her ne kadar böyle bir söz halk arasında meşhur olsa da kaynağı bulunamamıştır.

⁶⁶ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/61-62 (b. 2111).

⁶⁷ Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 12/76, 78, (b. 2152, 2159).

rûh-ı küllî-i Muhammedî mertebesi, suver-i ilmiyye-i ilâhiyye mertebesinin nûru ve suver-i ilmiyye mertebesi de mertebe-i ulûhiyyetin nûrudur. Binâenaleyh zât-ı ulûhiyyet mertebesi şehâdet nûrunun ve mertebe-i misâl nûrunun ve rûh-ı küllî mertebesi nûrunun ve suver-i ilmiyye mertebesi nûrunun nûru olmuş olur."⁶⁸

SONUÇ

Gerek *Mesnevî*'de Mevlâna, gerekse *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nde Ahmed Avni Konuk, geleneğe uyarak, Harakânî'nin daha çok menkıbevî yönünden bahsetmişlerdir. Harakânî hakkındaki bu menkıbeleri, Mevlâna, daha çok hikâyeleştirerek eserinde işlemiş, Konuk ise ilgili beyitleri vahdet-i vücûd anlayışı ve terminolojisi ile şerh etmiştir. Her iki müellifteki en bariz ortak nokta ise, onların Harakânî'ye olan hayranlıkları ve onun hakkında dizmiş oldukları övgülerdir. Buna göre, Şeyh Ebu'l-Hasan-ı Harakânî dînî bilgileri tam olan, dinin zahirinde olduğu kadar batınında da derin bir vukûfiyeti olan bir din önderidir. O, din önderi olmasının yanında, Bâyezîd-i Bistâmî meşrebinde mükemmel bir arif ve seyr u sülûkün inceliklerini çok iyi bilen mükemmil bir mürşittir. Hakkında kullanmış olduğu kelimelerden ve ifadelerden Harakânî'ye derin bir hayranlık duyduğu anlaşılan Mevlâna, gelenekteki bilgilere uyarak, Harakânî'nin seyr u sülûkünü, üveysî yolla, kendisinden en az ikiyüz yıl önce vefat etmiş olan Bâyezîd-i Bistâmî'nin ruhâniyeti sayesinde yaptığı görüşüne katılmaktadır. Tasavvufî hayatta karşılaştığımız bu üveysî metodun mahiyeti, dolayısıyla, Harakânî'nin Bâyezîd-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden doğrudan terbiye alması, tasavvuf dışı disiplinlerin metodolojileri açısından tartışılabilir olsa da, şurası kesin ki, Harakânî de tıpkı selefi Bâyezîd-i Bistâmî gibi, onun meşrebinde, sekr ehli coşkun bir sufidir. Mevlâna, Harakânî'nin velâyette ve irşatta nasıl yüksek bir mertebeye sahip olduğunu bilhassa "Harakânî'nin Münkir Karısı ve Mürîdi" hikâyesinde işlemektedir. Harakânî'nin bu hikâyede zikredilen özellikleri arasında da şunlar öne çıkmaktadır: O, kabuk değil özdür. Bugünün de yarının da şahıdır, yani dünyada da ahirette de şahıdır. Çünkü o, hakikati latîf olan bir insân-ı kâmilidir. Bütün benliğinden sıyrılmış, Hak'ta fani olmuştur. Mahlûkata ve olaylara feraset nuru ile bakan yüce mertebeye sahip evliyadır.

Avni Konuk'a göre Mevlâna bir keramet göstererek Harakânî'ye itiraz edeceklerin zuhuruna işaret etmiş ve bu itirazlara çok sert ve kâti' (susturucu) cevaplar vermiştir. Buna göre, mu'terizlerin itirazları güneşe püf deme gibidir. Güneş ve ay yeryüzünden kendilerine gelecek basit, cılız ve hakikat dışı tavırlardan dolayı asla ışık saçmaktan geri durmadıkları gibi, Harakânî'ye karşı yapılan itirazların da hiçbir ehemmiyeti yoktur; bu tür hezeyanlar onun yüce mertebesine asla zarar veremez. Çünkü "o, izzetin mazharıdır. Hakk'ın mahubudur. Bütün kerûbiyyûn meleklerinden öne geçmiştir. Bütün zâhirler bu zuhûrun önünde gâyet naks ve kusûr içinde olur."

Pek fazla meşhur olmamakla birlikte Osmanlı bakiyesi münevverlerinin önde gelen isimlerinden birisi olan Ahmed Avni Konuk, gerek *Fusûsu'l-Hikem Tercüme* ve *Şerhi* ve *Mesnevî-i Şerif Şerhi*'nden gerekse diğer telifatından açıkça anlaşılacağı üzere, aynı zamanda oldukça şiddetli bir vahdet-i vücûd savunucusudur. O, bu görüşe itiraz edenleri çok sert bir dil ve üslupla eleştirmekten bir an bile çekinmemiştir. Onun bu özelliğini Harakânî ile ilgili beyitlerin şerhinde de görüyoruz; o, bahsi geçen beyitleri tamamen vahdet-i vücûd doğrultusunda ve bu düşüncenin terminolojisi şerh etmiştir. Ancak, Konuk'un, şerh esnasında muazzam tasavvuf birikimini de kullandığı, beyitlerin şerhiyle ilgili olarak

⁶⁸ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 12/79-80 (b. 2163-2164).

tasavvuf tarihinden ve tasavvufî eserlerden oldukça faydalı anekdotlar ve alıntılar aldığı noktasında hakkını da teslim etmek gerekir. Bilhassa Bâyezîd-i Bistâmî ile Harakânî arasındaki ilişkiyi, dolayısıyla üveysîliği açıklarken şarihin bu üslûbu okuyucunun ufkunu açmaktadır.

Diğer taraftan, Hallâc-ı Mansur’un diktiği aşk bayrağını ve “ene’l-Hak” söylemini Bâyezîd-i Bistâmî’den devralan Harakânî’nin, bu düşünce ve yavru daha da ileriye taşıdığını vurgulayan A. Avni Konuk, bilhassa karısının lisaniyle Harakânî’ye yapılan eleştirilere, Mevlâna’nın üslubundan hareketle çok ağır cevaplar vermiştir. Bu cümleden olarak o, başta İmâm Rabbânî olmak üzere, gerek tasavvuf erbabından gerekse tasavvuf karşıtlarından böylesi düşüncelere sahip olanları, vahdet-i vücuda karşı eleştirilerinde haksız bulmuş, onları cehaletle itham etmiş, enaniyetlerine yenik düşmekle, muhakkık sûflerin fikirlerindeki derinliği görememekle, marifet eksikliğiyle, hakikati kavrayamamakla hatta hak ve hakikat düşmanlığı yapmakla suçlamıştır. Konuk’a göre Harakânî gibi sekr ehli coşkun sûflerin bazı sözleri ve görüşleri bazan şeriatin zahirine aykırı gibi görünse de, onlar şeriatin batınına uygundur ve sırf hakikattir.

KAYNAKÇA

el-Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü’l-Hafâ ve Müzîlül-İlbâs*. Kahire: Mektebetü’l-Kudsî, 1351.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. İstanbul: Akçağ Yay., 1992.

Algar, Hamid. “Bahâüddîn Nakşebend”. 4: 458-460. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: TDV Yay., 1991.

Alkan, Ercan. “Harakânî’nin ‘Rabbimden İki Şey/İki Sene Eksişim’ Sözü’nün Tasavvuf Literatüründeki Yorumları”. *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kars: Kafkas Üniversitesi Yay., 2012: 211-222.

Arpaguş, Safi. “Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi’nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yay., Eylül 2013: 31-50.

Barkçin, Savaş S. *Ahmed Avni Konuk –Görünmeyen Umman–*. İstanbul: Klâsik Yay., 2011.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu’s-Sahîh*, İstanbul: Akçağ Yay., 1992.

Can, Ayfer. “Ebu’l-Hasan Harakani’nin Hayatı Ve Eserleri”. *Harakani Dergisi*. Sayı 1, (Ocak 2014), 33-48.

Ceyhan, Semih, “Osmanlı Mesnevî Şerhlerine Göre Ebu’l-Hasan Harakani: İsmail Rûsûhî Ankaravî ve Ahmed Avni Konuk Örneği”. *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kars: Kafkas Üniversitesi Yay., 2012: 223-235.

Çiftçi, Hasan. *Şeyh Ebü’l-Hasan-i Harakânî (R.A.) I*. Kars: Şehir Ebu’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., 2004.

Çiftçi, Hasan. “Mevlâna ile Şems-i Tebrîzî’ye Göre Ebu’l-Hasan-ı Harakani”. *Tasavvuf Dergisi (Mevlana Özel Sayısı)*. 14. Ocak 2005: 565-590.

Eraydın, Selçuk. “Ahmed Avni Konuk: Hayatı ve Eserleri”. *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi* (içerisinde). 4: 15-27. İstanbul: MÜİFV Yay., 2005.

Erginli, Zafer. “Tasavvufî Düşüncenin Kuruluş Asrında Bağdat Sûfî Çevrelerinin Oluşturduğu Temel Terminolojik Zemine Toplu Bir Bakış”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6/11. (Aralık 2017): 1-33.

el-Geylânî, Abdülkâdir. *Cilâü’l-Hâtır*. Terc. Dilaver Gürer. İstanbul: İlkharf Yay., 2015.

- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mesnevî ve Şerhi*. 6 c. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- Gürer, Betül. *Molla Fenârî'nin Varlık ve Bilgi Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yay., 2018.
- Gürer, Dilaver. "Ahmed Avni Konuk'un Fusûs'u Mesnevî Ve Mesnevî'yi Fusûs İle Şerh Etmesi". *IV. Uluslararası Mevlâna Sempozyumu Hz. Mevlâna ve İslam Dünyasında Kardeşlik (Bildiriler)*. Ed. Ali Temizel. Konya: Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2018: 325-338.
- Hakîm, Suâd. *el-Mu'cemü's-Sûfî el-Hikme fî Hudûdi'l-Kelime*. Beyrut: Dâru Nedre, 1981.
- Haksever, Ahmet Cahid. *Ya'kûb-ı Çerhî Hayâtı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yay., 2009.
- (Heyet). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Ed. Zafer Erginli. İstanbul: Kalem Yay., 2006.
- Kartal, Abdullah. "Sekr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 434-435. İstanbul: TDV Yay., 2009.
- Kılıç, Mahmud Erol. "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/251-258. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. Haz. Mustafa Tahralı (ve diğerleri). 13 c. İstanbul: Kitabevi Yay., 2008.
- Mevlâna, Celâleddîn-i Rûmî. *Külliyât-ı Şems-i Tebrîzî (Dîvân-ı Kebîr)*. Neşr. Bediüzzemân Fûruzanfer. Tahran: Talayeh Neşriyat, 2005.
- Miftâh, Abdülbâkî. *Mefâtîhu Fusûsı'l-hikem*. Marakeş/Fas, 1997.
- Ögke, Ahmet. "Bir Tasavvuf Terimi Olarak Ricalü'l-Gayb, -İbn Arabî'nin Görüşleri-". *Tasavvuf Dergisi*. 5 (Ocak 2001): 161-201.
- Öngören, Reşat. "Konuk, Ahmet Avni", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/180-182, İstanbul: TDV Yay., 2002.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *Müsnedü's-Şâmiyyîn*. 4 c. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- Tosun, Necdet. "Üveysilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 400-401. İstanbul: TDV Yay., 2012.
- Necdet Tosun. "İmâm-ı Rabbânî'ye Yönelik Tenkidler ve Müdâfaalar". *Uluslararası İmam-ı Rabbani Sempozyumu Tebliğleri*. İstanbul: Aziz Mahmûd Hüdâyî Vakfı Yay., 2018: 109-119.
- Uludağ, Süleyman. "Basîret". 5: 103. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Uludağ, Süleyman. "Harakânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 93-94. İstanbul: TDV Yay., 1997.
- Uludağ, Süleyman. "Ricâlü'l-Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35: 81-83. İstanbul: TDV Yay., 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Şathiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 370-371. İstanbul: TDV Yay., 2010.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yay., 2001.